

Hrvatska leksikografija kao čuvar leksičkoga blaga¹

Marko Samardžija. 2019. *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća* (Ljubica Josić. *Hrvatska enciklopedika u XX. stoljeću*). Matica hrvatska. Zagreb

Hrvatska leksikografija ima višestoljetnu tradiciju tijekom koje je nastao velik broj leksikografskih priručnika u kojima je popisan i opisan bogat leksički fond hrvatskoga jezika. S obzirom na brojnost leksikografskih izdanja hrvatska leksikografija ne zaostaje za drugim nacionalnim leksikografijama u europskome prostoru, a iscrpan uvid u hrvatsku rječničku i enciklopedijsku riznicu dan je u knjizi *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća* akademika Marka Samardžije, koji je nažalost preminuo u veljači prošle godine, ostavivši iza sebe trajan i slojevit trag u hrvatskome jezikoslovlju, kao leksikograf, teoretičar široka kroatističkoga raspona i sveučilišni profesor na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga je objavljena postumno, u listopadu 2019., a o njoj smo razgovarali s recenzenticama Marijom Znikom i Željkom Brlobaš, uglednim jezikoslovkama u čijemu kroatističkome radu leksikografija zauzima istaknuto mjesto.

HJ: Osim naslova *Hrvatska leksikografija* podnaslov je knjige *Od početaka do kraja XX. stoljeća*. Koje razdoblje autor smatra relevantnim za početak razvoja hrvatske leksikografije te u skladu s tim, koliko se stoljeća čuva, kako ste u svojoj recenziji naveli, hrvatsko leksičko blago?

ŽB: *Hrvatska leksikografija* opsežna je monografija prof. Marka Samardžije s iscrpnom analizom povijesnoga razvoja hrvatske leksikografije u jezičnom, ali i u izvanjezičnom kontekstu nastanka, tj. povijesti i sadašnjosti hrvatskih leksikografskih djela te njihovih općih i posebnih obilježja. Pritom su analize rukopisnih i objavljenih hrvatskih rječnika u povijesnom slijedu njihova nastanka prinos ne samo povijesti hrvatskoga jezika i hrvatskoga jezikoslovlja nego i drugih kulturoloških, općepovijesnih, nacionalnih, društvenih, humanističkih i sl. vidika.

Prvi se počeci hrvatske leksikografije vežu uz humanizam i renesansu te posebice za 16. stoljeće, na čijemu je kraju F. Vrančić objavio svoj rječnik pet najuglednijih europskih jezika (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, 1595.). Time je Vrančićevo leksikografsko djelo prvi hrvatski samostalno objavljeni višejezični rječnik

¹ Rad je izrađen u okviru projekta *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* (Struna-2017-09-05), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost i koji se provodi u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Knjiga Marka Samardžije *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća* sadržava *Leksikološko-leksikografski pojmovnik*, jedan od vrijednih izvora za Jenu.

i neposredan početak bogate dugostoljetne hrvatske leksikografije. U petojezičnomu latinsko-talijansko-njemačko-hrvatsko-mađarskom rječniku polazni je jezik u stupcu latinski, latinske su natuknice poredane abecedno, a istovrijednice ostalih četiriju jezika (hrvatski se jezik navodi nazivom *dalmatice*) slijede uz latinske natuknice. Vrančićev rječnik donosi oko 5800 hrvatskih riječi, a iako glavnina hrvatskih leksema pripada općeuporabnomu leksiku, nazire se i ponešto primjera leksema hrvatskoga strukovnog i znanstvenog nazivlja.

U skladu s tim prvim i važnim leksikografskim početkom hrvatsko je leksičko blago u leksikografskim izvorima sačuvalo svoju dugostoljetnu tradiciju koja se proteže na četiri stoljeća i već dva puna desetljeća 21. stoljeća.

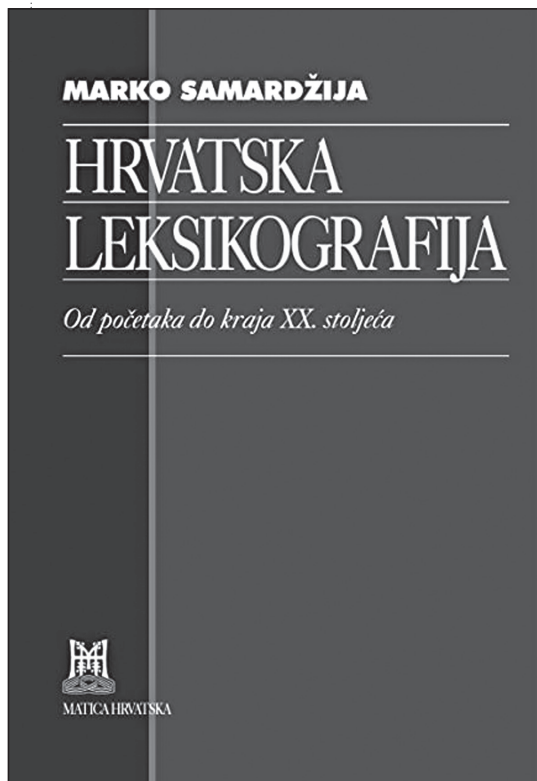
HJ: Osim, naravno, u 20. i 21. stoljeću, u kojemu je još razdoblju hrvatska leksikografija imala svoj zamah?

ŽB: Na temeljima prvih početaka hrvatske leksikografije u 17. stoljeću valja izdvojiti leksikografsko djelo Jakova Mikalje *Blago jezika slovinskoga* (1649./1650.), prvi rječnik s hrvatskim kao polaznim jezikom s obradom hrvatske građe (utemeljene na novoštokavskoj ikavici) kao u jednojezičnome rječniku.

No, leksikografski je zamah donijelo 18. stoljeće s tri bitna objavljena leksikografska djela (nakon rukopisnih rječnika Ivana Tanzlinghera Zanottija i Pavla Rittera Vitezovića nastalih na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće).

Trojezični rječnik A. della Belle *Dizionario italiano-latino-illirico* (1728.) odlikuje se leksikografskim obilježjima koncepcije rječničkoga članka i opimjerenja prema ispisanim potvrdama iz hrvatske usmene književnosti, ali i književnih djela dubrovačkih, zatim dalmatinskih štokavskih pisaca 16. i 17. stoljeća, dvojice bosanskih franjevac (I. Bandulavić i M. M. Radnić) te čakavca P. Hektorovića.

Do sredine stoljeća objavljena su još dva rječnika, oba utemeljena na književnokajkavskoj jezičnoj osnovici. I. Belostenec u drugoj je polovici 17. stoljeća započeo svoj leksikografski rad na latinsko-hrvatskome te potom na hrvatsko-latinskome dijelu rječnika. Rukopis nedovršenoga djela nakon

autorove smrti tridesetih su godina 18. stoljeća za tisak priredili A. Mužar i J. Orlović, 1740. godine objavljen je opsežan Belostenčev dvosmjerni dvojezični rječnik: 1. *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium* s polaznim latinskim natuknicama koje su opširno objašnjene kajkavskim književnim istovrijednicama; 2. *Gazophylacium illyrico-latinum* s polaznim kajkavskim natuknicama i latinskim istovrijednicama. Veoma opsežan i iznimno bogat kajkavski književni leksički sloj obogaćen je riječima iz čakavskih i štokavskih ikavskih govora, označenim rječničkom odrednicom.

Rječnik latinskoga jezika F. Sušnika i A. Jambrešića *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (1742.), s tumačenjima na književnokajkavskome, njemačkome i mađarskome jeziku, treći je u nizu temeljnih leksikografskih prinosa u 18. stoljeću, nerijetko s enciklopedijskim opisom natuknica zemljopisne i onomastičke građe.

Dakako, poseban je zamah hrvatska leksikografija doživjela u 19. stoljeću. Već početkom stoljeća nastaju tri dijela višejezičnoga leksikografskoga prinosa autora J. Stullija: najprije dvosveščani *Lexicon latino-italico-illyricum* (1801.), zatim *Rječosložje* (1–2, 1806.) i *Vocabolario italiano-illirico-latino* (1–2, 1810.). To je najopsežnije leksikografsko djelo hrvatske dopreporodne leksikografije. Pritom su tijekom 19. stoljeća zamah doživjele i dvojezična (npr. *Němačko-ilirski slovar* (1842.) I. Mažuranića i J. Užarevića) i terminološka hrvatska leksikografija, sve do početka rada na povijesnome Akademijinu *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* u drugoj polovici 19. stoljeća, što označuje početak hrvatske jednojezične leksikografije i uvod u 20. stoljeće kao vrijedno i važno razdoblje suvremene hrvatske leksikografije.

HJ: U *Predgovoru* knjige autor navodi da „knjiga može korisno poslužiti ne samo kroatisti(ca)ma nego i mnogom drugom pripadniku jezične zajednice”. Kako je knjiga koncipirana i komu je, dakle, još namijenjena s obzirom na širinu i iscrpnost podataka koji se u njoj nalaze?

ŽB: Knjiga obuhvaća pregledno koncipirane sadržajne dijelove: uvodni dio, središnja poglavlja analize, sintetički zaključak, leksikološko-leksikografski pojmovnik, opširan popis bibliografskih jedinica i kazalo imena.

Središnji dio analize čine poglavlja o hrvatskoj leksikografiji u 16. stoljeću, o leksikografskim prinosima u 17. stoljeću, o rječnicima i njihovim autorima na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, o objavljenim i rukopisnim rječnicima u 18. stoljeće te dva poglavlja opširnoga i iscrpnoga prikaza hrvatske leksikografije u 19. i 20. stoljeću.

U poglavlju o prinosima u 19. stoljeću propituju se djela dopreporodne leksikografije (npr. J. Stullija, J. Voltića i M. P. Katančića), slijedi preporodna leksikografija i leksikografija u drugoj polovici 19. stoljeća.

Poglavlje o hrvatskoj leksikografiji u 20. stoljeća analitički je podijeljeno u četiri temeljna dijela. Od jednojezičnih rječnika autor analizira Akademijin rječnik, *Rječnik hrvatskoga jezika* F. Ivekovića i I. Broza, *Narodno blaga* M. Kušara, *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* Matice hrvatske i Matice srpske, zatim Anićev rječnik, rječnik Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige, a u toj cjelini prikazuje i *Rječnik hrvatskoga*

kajkavskoga književnog jezika te Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*. U drugoj cjelini poglavlja autor prikazuje dvojezične i višejezične rječnike hrvatskoga jezika. Treća je cjelina poglavlja posvećena posebnim rječnicima hrvatskoga jezika, što je s obzirom na novije leksikografske prinose te vrste jedno od prvih sustavno i pregledno navedenih i analiziranih djela jer obuhvaća rječnike posuđenica, kratica i leksika književnih djela, zatim pravopisne, etimološke, razlikovne, čestotne, slikovne, dijalekt(al)ne, antroponimijske i frazeološke rječnike. U posebnome poglavlju *Hrvatska enciklopedika u XX. stoljeću* autorica Ljubica Josić na sedamdesetak stranica analizira razvoj hrvatske enciklopedije.

Kao prvi znanstveno utemeljen (jezičnopovijesni i teorijski) sintetički pregled povijesti hrvatske leksikografije knjiga je namijenjena znanstvenoj javnosti u istraživanju razvoja povijesti hrvatske leksikografije i leksikografskih djela. Leksikografima i leksikolozima, svim kroatistima, lingvistima i filolozima poslužiti će u njihovu znanstvenome i stručnome radu. Studentima kroatistike, lingvistike i drugih humanističkih studija, osnovnoškolskim i srednjoškolskim profesorima ovo djelo služi kao pregled povijesti i leksikografskih dosega u nastavnome i istraživačkome radu. Knjiga je od velike važnosti i inozemnim lingvistima i filolozima, posebice slavistima, kao temeljni izvor leksikografskih podataka u komparativnim i kontrastivnim proučavanjima. Dakako, svojom tematikom knjiga je namijenjena i svim zainteresiranim čitateljima hrvatske jezične zajednice.

HJ: Budući da su kao građa u hrvatske rječnike ušla sva tri narječja, knjiga je vrijedan pokazatelj trojezičnosti hrvatskoga jezika. Postoji li prema Vašemu mišljenju kontinuum u stvaranju leksikografskih priručnika na svim trima narječjima i jesu li hrvatski rječnici, zapravo, glavni čuvari narječnoga bogatstva hrvatskoga jezika?

ŽB: Tronarječno bogatstvo hrvatskoga jezika iznjedrilo je sveukupnost leksičkoga blaga hrvatskoga jezika. Na tim se čvrstim stalnicama od 16. stoljeća nadalje razvijao neprestani dugostoljetni kontinuum stvaranja i nastanka leksikografskih djela, koji je rezultirao rječnicima na svim trima narječjima.

U izradbi se npr. prvih leksikografskih djela tražila jezična osnovica koja bi bila zajednička svim primateljima (korisnicima), npr. novoštokavska ikavica u Mikaljinu rječniku. Pritom neprestano u tadanjih hrvatskih pisaca i leksikografa postoji svijest o prožimanju čakavskih, kajkavskih i štokavskih leksičkih elemenata i činjenici da oni zajedno čine jedno vrelo. Na tome tragu nastao je npr. i Belostenčev rječnik, velika leksikografska riznica književnokajkavskih leksema često istodobno i supostavno prožetih štokavskim i čakavskim leksičkim elementima. Nedvojbeno je da je u višejezična i dvojezična leksikografska djela hrvatskih autora, od samih početaka do 19. stoljeća, uključivano hrvatsko leksičko blago svih triju narječja, kao što su npr. autori dvojezičnoga *Němačko-ilirskoga slovara* posezali i za istovrijednicama iz hrvatskih govora.

Valja naglasiti da u dugostoljetnoj hrvatskoj leksikografskoj tradiciji hrvatski rječnici jesu glavni čuvari narječnoga bogatstva hrvatskoga jezika i to u suglasju s bogatim hrvatskim pisanim književnim izvorima.

HJ: Što biste izdvojili kao vrijedan teorijski okvir knjige kojim se autor odmaknuo od samoga nabranja rječnika i njihovih tvoraca te koje još podatke o konceptijskim aspektima hrvatske, ali i opće leksikografije knjiga nudi?

MZ: Ova knjiga donosi recentne spoznaje o naravi, tipu i metodologiji izrade leksikografskoga djela. Govoreći o sastavu rječničkoga članka, o tipu odrednica, definicijama, primjerima, Samardžija analizira sve podatke koji su se donosili ili bi se trebali donijeti uz natuknicu. Po načinu obrade građe u knjizi se donose podjele rječnika ovisno o tome je li hrvatski jezik polazni ili ciljni, je li riječ o jednojezičnome, dvojezičnome, trojezičnome ili višejezičnome rječniku, je li riječ o općeuporabnome leksiku, nazivlju, imenima, frazeologiji, jezičnim ili terminološkim rječnicima, bilo da su samostalna djela ili tzv. aneksni rječnici, bilo da su složeni abecednim redom ili po značenjskim cjelinama, tzv. značenjskim grozdovima, ili u obliku zbirnih natuknica kao, npr., u Habledića (pod natuknicom *farba* donosi desetak podnatuknica o vrsti *farbe*). U knjizi su obuhvaćene različite vrste rječnika. Uz tzv. jezične rječnike i terminološke rječnike na temelju recentne i relevantne literature u dodanome *Leksikološko-leksikografskom pojmovniku* definira se prvi put u nas sustavno na suvremen način preko 250 temeljnih leksikografskih pojmova kao što su, primjerice, *leksem*, *protoleksem*, *sem*.

HJ: Uz jednojezičnu leksikografiju, dvojezična i višejezična leksikografija također je od samih početaka zastupljena u našoj leksikografiji. Kakva je po Vašemu mišljenju hrvatska višejezična leksikografija i je li se ona tek od sredine 20. stoljeća ozbiljnije počela razvijati ili je i u prijašnjim stoljećima slijedila onodobne potrebe.

MZ: Hrvatska je leksikografija i u ranijim stoljećima slijedila onodobne komunikacijske potrebe i hvatala korak s europskom leksikografijom vrlo brzo nakon otkrića tiskarskoga sloga. Prisjetimo se trojezičnoga Mikaljina *Blaga jezika slovinskoga* (1649. – 1651.), Habledićeva *Dictionara* (1670.) te Zanottijevih rječnika, Belostenčeva dvojezičnoga dvosmjernog rječnika *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium* (1742.), velikih višejezičnih rječnika, primjerice Dela Bellina djela *Dizionario, italiano, latino illirico*, Sušnik-Jambrešićeva četverojezičnoga rječnika *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica* (1742.), u kojima se hrvatski jezik ravnopravno ogleda s onodobnim velikim europskim jezicima. Hrvatska leksikografija posebice uspješno drži korak s europskom u 19. stoljeću kad izlazi niz velikih i za popunu hrvatskoga leksika bitnih rječnika, počevši sa Stullijevim *Rjeczoslozjem* (1806.), Voltićevim *Ricsoslovníkom* (1802.) pa ilirskim dvojezičnim rječnicima kao što je Mažuranić-Užarevićev *Deutsch illirisches Wörterbuch*, nastavljajući sa Šulekovim rječnicima *Deutsch-kroatisches Wörterbuch, Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivolja* te Parčićevim dvosmjernim *Ilirsko-talijanskim* (1858.), *Slovinsko-talijanskim rječnikom* (1874.), kao i inim rječnicima s kojima počinje razdoblje nove, pretežno dvojezične leksikografije. Za suvremene civilizacijske potrebe u 20. se stoljeću povećava broj i vrsta rječnika, da bi pri kraju 20. stoljeća u dvojezičnoj leksikografiji od velikih europskih jezika prevagu imao engleski jezik, posebice u informatici.

HJ: U ukupnome opusu hrvatske leksikografije velik doprinos ima i enciklopedijska leksikografija, koju je vrlo pregledno i iscrpno u ovoj knjizi prikazala autorica Ljubica Josić. Prema prikazu u knjizi kad u Hrvatskoj započinje enciklopedijski rad i koja su obilježja hrvatske enciklopedike u 20. stoljeću?

MZ: Na tragu izrade ranijih srednjovjekovnih lucidara i općeenciklopedijskih djela 16. stoljeća objavljena je u 19. stoljeću u dvije knjige prva *Hrvatska enciklopedija: priručni rječnik sveobćega znanja* urednika Ivana Zocha i Josipa Mencina. Krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća objavljena je *Pedagoška enciklopedija* pod uredništvom Stjepana Basaričeka. Tridesetih godina 20. stoljeća izišla je Stanojevićeva *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. Četrdesetih godina nastavila se izrada leksikona i enciklopedijskih djela. Okupljeni su vrsni suradnici te je izdano pet svezaka (od planiranih 12) opće *Hrvatske enciklopedije*. U relativno kratkome vremenu nakon Drugoga svjetskog rata nastao je niz enciklopedija općega tipa, kao npr. *Enciklopedija leksikografskoga zavoda*, *Enciklopedija Jugoslavije*, te niz specijalnih enciklopedija kao što su: *Medicinska*, *Likovna*, *Muzička*, *Šumarska*, *Tehnička enciklopedija*, *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture...* od kojih je u svjetskim razmjerima najpriznatija *Pomorska enciklopedija* u osam svezaka. Uz opću enciklopediku razvija se i regionalna enciklopedika (npr. *Istarska enciklopedija*) te personalna enciklopedika (npr. *Krležijana*). Brojni su i raznovrsni opći, personalni, strukovni, lokalni leksikoni, primjerice *Hrvatski biografski leksikon*, *Pravni leksikon*, *Književni leksikon*, *Filmski leksikon*, *Ekonomski leksikon*, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, *Leksikon filozofa*, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, *Leksikon Ličana* i dr., što je sve temeljito prikazala Ljubica Josić.

HJ: Poštovane sugovornice, Uredništvo *Hrvatskoga jezika* zahvaljuje vam na razgovoru i želi vam mnogo uspjeha u vašemu daljnjem radu.

LEKSIKOLOŠKO-LEKSIKOGRAFSKI POJMOVNIK

abrevijacija → **kratica**, → **pokrata**

adekvacija – postupak pronalaženja hrvatskih leksičkih jednakovrijednica posuđenicama (*gramatika* – *slovnica*, *imitirati* – *oponašati*, *kompozitor* – *skladatelj*, *muzika* – *glazba*, *taksa* – *pristojba*, *štala* – *staja*)

afazija – gubljenje jezične i govorne sposobnosti uvjetovano ozljedom mozga

agnozija – gubitak sposobnosti raspoznavanja (prepoznavanja) koji otežava spoznajnu obradbu obavijesti unatoč sačuvanoj sposobnosti za primanje osjetnih dojmova

agramerizam – leksička ili koja druga značajka zagrebačkoga govora

akronim → **sastavljenica**

aleksija → **disleksija**

alonim → **aloleks**

aloleks – svaka varijanta izraza leksema koja ne utječe na njegov sadržaj